

ICHKI ISHLAR AKADEMIK LITSEYLARIDA XORIJIY VA ONA TILINI O'RGANISHNING YANGI USULLARI

Umarov Kamoldin Jamolovich

*filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, IIV Andijon akademik
litseyi, Tillarni o'rganish kafedrasi boshlig'i*

Annotatsiya. Maqolada IIV akademik litseylarida ona tili va xorijiy tilni integratsiyalangan tarzda o'qitishga oid yangi metodologik yondashuvlar taklif etiladi. CLIL, vazifaga asoslangan o'qitish, raqamli imkoniyatlar va korpus resurslaridan foydalanish, huquqiy kommunikatsiya ssenariylari hamda tartiblangan baholash vositalari orqali funksional savodxonlik va kasbiy til kompetensiyalarini rivojlantirish mexanizmlari bayon etiladi.

Kalit so'zlar: CLIL, vazifaga asoslangan o'qitish, huquqiy kommunikatsiya, korpus, formatlashgan baholash, leksik-stilistik me'yor, mikroo'qitish

Аннотация. Статья предлагает новые методологические подходы к интегрированному обучению родному и иностранному языкам в академических лицеях МВД. Рассмотрены CLIL, обучение на основе заданий, использование цифровых и корпусных ресурсов, правовые коммуникативные сценарии и критериально-ориентированная оценка как механизмы формирования функциональной грамотности и профессиональных языковых компетенций.

Ключевые слова: CLIL, обучение на основе задач, правовая коммуникация, корпус, критериальное оценивание, лексико-стилистическая норма, микрообучение

Annotation. This paper proposes new methodological approaches for integrated instruction in the mother tongue and foreign languages at academic lyceums of the Ministry of Internal Affairs. It presents CLIL, task-based learning, the use of digital and corpus resources, legal communication scenarios, and criterion-referenced assessment as mechanisms to develop functional literacy and profession-specific language competencies.

Keywords: CLIL, task-based learning, legal communication, corpus, criterion-referenced assessment, lexico-stylistic norm, microlearning

Ichki ishlar organlari akademik litseylarida til ta'limi maqsadi faqat grammatik me'yorlarni o'zlashtirish bilan cheklanmay, balki huquqiy-kommunikativ vazifalarni amalda hal qila oladigan kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan. Bunday yondashuv kompetensiyaviy ta'lim modelini ustuvor deb belgilaydi, unda o'quvchi bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlarni o'zaro uyg'un tizim sifatida qo'llaydi. Bu jarayonda lingvodidaktikaning kommunikativ-faoliyat tamoyili, interkultural kompetensiya hamda integratsiya konsepsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuvlar tilni fanlararo tajriba — huquqshunoslik, psixologiya va axborot xavfsizligi sohalarini bilan uyg'un holda

o'qitishni rag'batlantiradi. Galskova va Gez tomonidan ishlab chiqilgan nazariy qarashlarga ko'ra, til ta'limida mazmun, o'qitish texnologiyalari va baholash tizimi bir vaqtning o'zida qayta loyihalangan taqdirida, ta'lim natijalari barqaror va samarali bo'ladi [1]. Bu tezis litsey sharoitida, ayniqsa, modulli dastur, kompetensiyaviy deskriptorlar va ssenariyli mashqlar tuzishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Til va fanni integratsiyalashgan holda o'qitish (CLIL) huquqiy-professional muhitda ayniqsa samarali hisoblanadi. CLIL atamasining to'liq kengaytmasi — Content and Language Integrated Learning. O'zbekcha ma'noda: Mazmun va tilni integratsiyalashgan holda o'qitish. Ya'ni, CLIL usulida til alohida fan sifatida emas, balki muayyan fan yoki kasbiy mazmun (masalan, huquq, tarix, axborot xavfsizligi) orqali o'rgatiladi. Bu yondashuv o'quvchilarning ham til, ham sohaviy kompetensiyalarini bir vaqtning o'zida rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu usulda o'quvchi xorijiy tilni o'rganish jarayonida «kim? nima qildi? qaerda? qachon? qanday?» kabi protokol savollaridan foydalanib, o'ziga yaxshi tanish bo'lgan huquqiy holat mazmunini anglaydi va ifoda etadi. Shu tariqa til vositaga, kasbiy mazmun esa o'qitishning markaziy obyektiga aylanadi.

Coyle, Hood va Marsh tomonidan taklif etilgan 4C modeli akademik litsey sharoitiga quyidagicha moslashtirilishi mumkin: Content — protsessual hujjatlar bilan ishlash; Communication — xizmat nutqining asosiy shakllari; Cognition — huquqiy holatni tahlil qilish va dalillarni tizimlashtirish; Culture — xizmat etikasi, kasbiy muloqot va odob qoidalari. Bu model CLIL orqali til ta'limi bilan huquqiy tafakkurni uyg'un rivojlantirishga xizmat qiladi [2]. Ushbu model o'quv topshiriqlarini amaliy key-sfaoliyatga aylantiradi. Masalan, o'quvchilar «insaydent qayd jurnali»ni tuzish, qisqa xizmat xulosasini yozish yoki guvohdan izoh olishga doir ssenariylarni bajaradi. Bunday vazifalar tilni real kasbiy vaziyatlarda qo'llash ko'nikmasini shakllantiradi. CLIL yondashuvi orqali ona tili darslarida ham rasmiy-hujjat janrlarining uslubiy me'yorlari mustahkamlanadi. Natijada o'quvchilar ikki tilda bir xil kognitiv operatsiyalarni amalga oshiradi, bu esa bilim va malaka transferining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Vazifaga asoslangan o'qitish (TBLT) ta'lim jarayonini «vazifa — til — refleksiya» ketma-ketligi asosida tashkil etadi. TBLT atamasining to'liq shakli — Task-Based Language Teaching. O'zbekcha ma'noda: Vazifaga asoslangan til o'qitish. Bu yondashuvda til o'qitish markazida grammatik qoidalar emas, balki aniq kommunikativ vazifalar turadi. O'quvchi tilni tayyor shakllarni yodlash uchun emas, balki ma'lum bir vazifani bajarish jarayonida ma'no yaratish va muammoni hal qilish vositasi sifatida qo'llaydi. Nunan ta'kidlaganidek, tinglash, o'qish, yozish va gapirish ko'nikmalari haqiqiy kommunikativ vazifalar atrofida integratsiya qilinganda, o'quvchi passiv qabul qiluvchi emas, balki ma'no yaratishning faol ishtirokchisiga aylanadi [3]. Akademik litsey sharoitida bu yondashuv, masalan, «jamoat tartibini buzish haqida xabar qabul qilish — aniqlashtiruvchi savollarni shakllantirish — qisqacha raport tayyorlash» kabi yaxlit vazifalar zanjiri orqali amalga oshiriladi. Ushbu zanjirga xorijiy tilda rolli o'yinlar o'tkazish, ona tili darsida hujjat leksikasining me'yorlarini mustahkamlash, shuningdek, ikki tilda terminologik glossariy yuritish kabi mikrovazifalar kiritiladi. Baholash

jarayonida oldindan belgilab qo'yilgan aniq mezonlarga tayangan rubrikalar qo'llaniladi. Ular orqali funksional savodxonlikning asosiy ko'rsatkichlari — anqlik, ishonchlik, uslubiy muvofqlik va mantiqiy izchillik — formativ baholash asosida doimiy ravishda kuzatib boriladi.

Sotsiomadaniy yondashuv til o'rganishni yakka jarayon emas, balki ijtimoiy hamkorlikka tayangan faoliyat sifatida talqin qiladi. Psixolog L.S. Vigotskiy ilgari surgan «yaqin rivojlanish zonasi» va «qo'llab-quvvatlash» (scaffolding) g'oyalari akademik litseyda ustoz–shogird, shuningdek, tengdosh–tengdoshni qo'llab-quvvatlashga asoslangan formatlarni joriy etishni taqozo etadi [4]. Amaliyotda bu murakkab huquqiy matnni birgalikda qismlarga ajratib o'rganish, nutq vazifalarini rollar asosida taqsimlash, tajribaliroq o'quvchining to'g'ri nutq namunasini ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi. Shu yo'l bilan o'quvchi qadamma-qadam mustaqil ishlashga o'rganadi va tildan erkin foydalanishga yaqinlashadi. Darsning ilk bosqichlarida ona tili va maqsadli til o'rtasidagi qisman kod-almashinuv kognitiv yukni kamaytiradi, ma'no yo'qolishining oldini oladi hamda qoidalarni taqqoslash orqali o'quvchining til haqida ongli tasavvurini rivojlantiradi.

Braunning ta'lim tamoyillari — ahamiyatlilik, aylanma takror, o'rganuvchi mustaqilligi va generativ amaliyot — zamonaviy raqamli muhitda qo'llanganda samarasi yanada oshadi. Masalan, aralash (blended) kurslar, mikroo'qitish bloklari hamda korpus va kollokatsiya konkordanslari orqali leksik ko'nikmalarni chuqurlashtirish shular jumlasidandir. Amaliyotda bu, servis nutqida «report, record, statement, evidence» kabi sinonimik leksik qatlamlarni konkordans misollari orqali solishtirib o'rganishni hamda ona tilida izohli lug'atdan frazeologik birikmalar va ma'no soyalarini rasmiy uslubda to'g'ri qo'llashni o'z ichiga oladi [5; 6].

Bunday integratsiya o'quvchiga ikki tildagi janr me'yorlarini taqqoslash va funksional ekvivalentlarni aniqlash imkonini beradi. Bu esa xizmat xatlari, protokol va raportlarni chuqur tahrir qilishda yuqori samara beradi.

Lingvistik me'yor va uslubiy muvofqlik kasbiy nufuzning asosiy ko'rsatkichidir. Shu bois ona tilida uslub va me'yorga oid ish uslubini qayta ko'rib chiqish, izohli lug'atdan foydalanish madaniyatini shakllantirish hamda ikki tildagi terminlarning semantik va pragmatik qiymatini solishtirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Galskova ta'kidlagan kompetensiyaviy yondashuv doirasida leksik-stilistik me'yorlarni o'qitishda maxsus fe'l-ism birikmalari, rasmiy davriy konstruksiyalar va muloqot etiketini o'z ichiga olgan mashqlar kiritilishi lozim. Bu jarayonda o'zbek tilining izohli lug'ati asosiy tayanch manba sifatida xizmat qiladi [1, 6].

Shu asosda «janr bo'yicha shablonlar» (templates) va «qizil bayroq» xatolar ro'yxati ishlab chiqiladi, hamda har bir vazifadan so'ng refleksiya kundaligiga kiritiladi, bu esa o'quvchining uslubiy va leksik ko'nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi.

Metodik yangiliklarni joriy etishda baholash va tadqiqot dizayni ham kompleks bo'lishi lozim. Bu jarayonga diagnostik kirish testlari, davriy formatdagi tashxislar,

natijaga yo'naltirilgan yakkalamchi portfolio va «jamoaviy ish samaradorligi» indikatorlari kiritiladi, ular orqali CLIL va TBLT usullarining qo'shma ta'siri aniqlanadi.

Ta'sirchanlikni oshirish uchun ochiq va aniq o'quv hujjatlari — protokol namunasi, raport etalonlari, til funksiyalari chek-listlari va kompetensiya deskriptorlari — qo'llaniladi. Shuningdek, «scenario-based training» — voqea ssenariylari, vaqt cheklovlari va resurs taqchilligi sharoitida tildan foydalanishni o'z ichiga oladi, bu esa o'quv jarayonini real xizmat vaziyatlariga yaqinlashtirilgan simulyatsiya muhitiga aylantiradi[2; 3].

Bunda ilmiy etika, ma'lumot xavfsizligi va o'quvchining shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish talablari qat'iy saqlanadi.

Natijada shakllanadigan metodik model ikki asosiy ustunga tayanadi:

1. Integratsiya — fan mazmuni va til faoliyatining uzviy uyg'unligi;
2. Funksional savodxonlik — janr me'yori, aniqlik va ishonchlilikni kafolatlaydigan baholash va ko'rsatmalar.

Moziyda qo'llangan grammatik-tarjimaviy majburiy o'qitish uslublari samarasi cheklanganligi inobatga olingan holda, CLIL va TBLT usullarini lokallashtirish, o'zbek tilining uslubiy zaxirasini chuqur o'zlashtirish va xorijiy tilda huquqiy kommunikatsiyani tizimli ravishda rivojlantirish orqali litsey bitiruvchisi tezkor, aniq va me'yoriy muloqot qila oladigan malakali mutaxassisga aylanadi.

Xulosa qilib aytganda, ichki ishlar organlari akademik litseylari uchun taklif etilgan metodik model CLIL, vazifaga asoslangan o'qitish, ijtimoiy hamkorlik orqali qo'llab-quvvatlash, aralash o'qitish va korpus resurslarini uyg'unlashtirgan holda ikki tildagi kasbiy janrlarni samarali o'zlashtirishni tezlashtiradi. Baholash mezonlari, o'z-o'zini baholash va voqea asosidagi mashqlar funksional savodxonlikni barqaror qo'llab-quvvatlaydi. Shu yondashuv tashkilotchilik, metodik va axborot resurslari bilan ta'minlanganda, o'quv natijalarida sezilarli o'sish kuzatiladi.

ADABIYOTLAR

1. Galskova N. D., Gez N. I. Teoriya obucheniya inostrannym yazykam: lingvodidaktika i metodika. — Moskva: Akademiya, 2004. — 336 s.
2. Coyle D., Hood P., Marsh D. CLIL: Content and Language Integrated Learning. — Cambridge: Cambridge University Press, 2010. — 184 p.
3. Nunan D. Task-Based Language Teaching. — Cambridge: Cambridge University Press, 2004. — 210 p.
4. Выготский Л. С. Мышление и речь. — Moskva: Labirint, 1999. — 352 s.
5. Brown H. D., Lee H. Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. 4th ed. — White Plains, NY: Pearson Education, 2015. — 576 p.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati: 5 jildda / bosh muharrir Sh. Raxmatullaev. — Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006–2008. — J. 1: 672 b.; J. 2: 688 b.; J. 3: 704 b.; J. 4: 720 b.; J. 5: 736 b